

„СЕПТЕМВРИ ЩЕ БЪДЕ...“ ОНЛАЙН, ИЛИ ДИГИТАЛНИТЕ ПРЕОБРАЖЕНИЯ НА „ХАРТИЕНИЯ“ ТЕКСТ

Иван Велчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Концепцията на Волфганг Изер за имплицитния читател ни позволява да разберем повече за механизмите на четенето, опосредствано от технологията, защото дефинирайки читателя като нагласа, произтичаща от смисловите мрежи на текста, тази концепция всъщност предвижда неговото по-късно вграждане в текстурите на Мрежата. Оказал се пресечна точка на култура и технология, дигитализираният текст всъщност поставя проблема за тяхното съвместяване, за културните последици от срещата на дигиталната култура с тази на печатното слово. Дали тази среща отрича, или утвърждава големите постмодерни митове, е въпрос, чийто отговор ще търсим, като свържем основополагащи теоретични възгледи за съвременната култура, каквито са тези на Изер, Маршал Маклуън и Жан-Франсоа Лиотар с наблюдения върху Гео-Милевата поема „Септември“.

Ключови думи: теория на естетическия ответ, четене в дигитална среда, разпадане на „големите наративи“

Iser's conception of the implied reader allows us to understand more about reading opportunities, provided by technology since – by defining the reader as a disposition resulting from networks of text meanings – this notion allows their integration in the textures of the Net afterwards. As a conjunction of culture and technology, digitized text actually poses problem of bringing these together, of the cultural consequences of the encounter between digital and print culture. It is difficult to say whether this encounter refutes big postmodern myths, or proves them right, but this answer will undoubtedly affect the destiny of the text. This article will connect seminal theoretical ideas about contemporary culture – such as those of Iser, McLuhan and Lyotard – with observations on the poem “Септември” (‘September’) by Geo Milev.

Keywords: reader-response theory, digital reading, declining of the “grand narratives”

1. Имплицитният читател

Теорията на Изер би могла да се нарече бунт на читателя, осъзнал, че без него събитието на книгата не може да се състои. Тя се гради чрез понятията взаимодействие, читател, текстови структури, гледна точка/перспектива. Изследователят насочва вниманието си към взаимодействието между текста и неговия реципиент. Той е убеден, че „изучаването на литературната творба трябва да обхваща не само актуалния текст, но в същата степен и действията, възникващи като реакция на

този текст“ (Iser 1978: 22)¹. Читателят събдва чудото на текста, едновременно с това осъществявайки в определен смисъл и своя потенциал. Като сменя перспективите, съдържащи се в текста, „той привежда творбата в движение, а по този начин привежда в движение и самия себе си“ (Iser 1978: 22).

В тези магически събития не е безучастен и самият текст. Сам по себе си той не носи значение, но със своите структури обуславя „актовете на разбиране“ и така, във взаимодействие с читателя, се ражда смисълът (Iser 1978: 25). За да се разберат въпросните актове, е необходимо да се дефинира самото понятие „читател“. На концепциите, определящи го като „реален“ или „хипотетичен“, като „идеален“, „информиран“ или „мотивиран“, Изер противопоставя тази за *имплицитния читател* – модус, в който може да се преживее текстът; „текстуална структура, очакваща реципиент“ (Iser 1978: 35).

2. Защо да четем „Септември“ чрез Изер?

Концепцията за имплицитния читател дава гледна точка, чрез която едновременно може да се осмисли модернистичният замах на поемата и да се хвърли светлина върху основния проблем, който ни занимава тук, а именно битието на текста² в дигитална среда и в по-широк смисъл – срещата на печатната и дигиталната култура. От значение е и фактът, че тази концепция дава на читателя роля, която впоследствие му дава и дигиталната среда – тя пророкува „мрежовия“ читател, осъзнава „мрежовостта“ като присъща на самото четене.

3. Поемата „Септември“ като „непрекъснато нарастваща система от връзки“, постигната чрез смяната на перспективите

Изер твърди, че „всеки отделен момент от четенето предизвиква смяна на перспективата и така изгражда неразрушима комбинация от различни перспективи“, синтезирани от подвижната („странстващата“) гледна точка, като допринася за това у читателя да се изгради представа за текста като „непрекъсващо нарастваща мрежа от връзки“ (Iser 1978: 117). Изследователят конкретизира тази мрежа като съвкупност от времеви и пространствени отношения, но всъщност бихме могли да я мислим и като

¹ Чуждоезиковите цитати са преведени от автора на настоящата статия.

² В настоящата работа ще имаме предвид не текста, който е изначално дигитален, т.е. създаден и функциониращ в дигитална среда, а пренесения в тази среда печатен текст.

вътрешно- и извънтекстови връзки – една теза, която ще се опита да докажем чрез по-нататъшните наблюдения върху поемата „Септември“.

3.1. Имплицитният читател в поемата

С оглед на идеята, че текстовата структура поражда гледна точка, си задаваме въпроса каква гледна точка поражда с фрагментарната си структура поемата „Септември“ и какви са вероятните значения, към които води читателя. Смятаме, че чрез своеобразната си конструкция текстът напомня и същевременно онагледява заявеното вече в статиите на Г. Милев³ и по-конкретно във „Фрагментът“: фрагментарността е присъща на модерното мислене, затова модерният художествен текст е елипсис, пораждащ асоциации, т.е. лирически в същността си. Така структурата на поемата предполага и създава читател, който мисли асоциативно и приема, че познавателният акт се осъществява в „изразяването“, в експресията. Този читател е хвърлен в бездната на изумителна смислова травестия, на шокиращо сливане на взаимно изключващото се, принуден е да свързва противоположни до невъзможност етически и естетически редове (например „уродливи/сакати/космати“ с „неудържими/страхотни/велики“).

Смълчавайки едни повествования, огласявайки други, поемата „Септември“ предполага читател, склонен едновременно да се усъмнява и да вярва, образован, но и приемащ примитива; естет, но и способен да се въодушевява от идеологическа реч.

3.2. Перспективи в Гео-Милевия текст

3.2.1. Перспективата на лирическия говорител

Ние виждаме перспективата на лирическия говорител в поемата „Септември“ като съвкупност от други – разнообразни, дори взаимноотричащи се – перспективи: аналитична, фолклорно-митологична, „документална“; а наред с тях и перспективи на парадокса, на оценъчността, на символиката и на натурализма.

Перспективата на лирическия говорител *олицетворява една аналитична нагласа*, търсеща логиката на събитията, на Историята въобще, и затова естествено заговаряща чрез сентенции („Нощта ражда из мъртва утроба...“, „Глас народен:/ глас божи“). В някои моменти от творбата обаче светът се преживява *в модуса на фолклорно-митологичното* – с присъщата му наивно-иррационална алегоричност, със

³ Въпросът за връзките между текстовете на Г. Милев ще бъде разгледан и по-нататък.

склонността му да одухотворява. В 6. част например надигането на масите се представя като всеобхватен природен катаклизъм, като необикновено силен гръм, ударил в сърцето „гигантския столетен дъб“ и отзвучал „в пещери/на змеици и змейове/в глухи хралупи на вещици“. В 10. част смъртта е видяна като „кървава вещица стгушена/ във всичките ъгли на мрака“, която с безкрайните си ръце хваща ужасените сърца.

Доминирацият глас в текста (този на лирическият говорител) *отхвърля езиковите конвенции*:

а) като приравнява утвърдени и необичайни конотации на думите (например думата „злоба“, носеща пейоративен смисъл, се свързва безпроблемно с патетично-поетичната „величав“: „вековната злоба на роба“ е „преведена“ като „пурпурен гняв величав“);

б) чрез необичайния синтаксис – невъзможно дълги изречения, представящи някакъв тип синтактична „деформация“ (1. част например е съставена почти изцяло от едно такова изречение, в което се съдържат множество обстоятелствени пояснения, определения и допълнения, но само едно сказуемо („полетяха“);

в) чрез употреба на реч, необичайна за лирическият текст до този момент (думи, назоваващи битови реалии, просторечия).

Ракурсът на лирическият говорител *гради фрагментарния, антистетичен и съдържащ елементи на оценъчност образ на множеството*. Създавайки колажния му лик, този ракурс същевременно го мисли в антитеза с „гении, таланти, протестанти...“, дискредитира го и го величае, като го представя чрез градации, отричащи се една друга („профани/ хулигани/ глигани“ и „неудържими/ страхотни/ велики“). Този ракурс гради и *различни планове на изразяване* (условно документален, символичен и натуралистичен).

Водещият наратива лирически глас *спори, осъжда, оценява*. Той отхвърля манипулативните употреби на понятието „отечество“, възпротивява се яростно и саркастично на превръщането на това понятие в аргумент на насието (8. част). Той оценява погрома на въстанието като „кървав на боговете курбан“, „сочи“ към Античността и Ренесанса чрез емблематични имена и сюжети и така заговаря за вечната повтораемост на насието.

Наличието на множество перспективи в рамките на тази, чрез която лирическият говорител заявява себе си, се доказва от факта, че поемата на практика има два финала – фактологичен, исторически достоверен, от една страна (11. част), и фантазно-утопичен, от друга (12. част).

3.2.2. Перспективата на човека маса

В творбата говори и самият човек маса. Той отправя молитва към Бога и сочи моралната цел на своя устрем – Ханаан (3. част), заплитайки същевременно сюжета в колизията на разпятието и възкресението („ще възкресим ний човека/ свободен в света“). По-късно човекът маса изправя на съд самия Бог, детронира го и пророкува чрез парадоксалната сентенция „Септември ще бъде май“ (12. част).

3.2.3. Перспективата на отделния персонаж (поп Андрей, който в духа на християнския стоицизъм изрича „Що значи смъртта на един?“)

3.2.4. Перспективата на пропагандата, употребяваща манипулативно понятието „отечество“ („Всички те знаят: / „Отечеството/ е в опасност!“)

3.2.5. Перспективата на сюжета (той изминава своя път от нощта, която „ражда из мъртва утроба“ до Съдния ден на социалния гняв).

В съвкупността на посочените перспективи се осъществяват вътрешно- и извънтекстови връзки.

3.3. Диалогът на поемата със самата себе си

Едновременното огрубяване и опоектизиране на образа на множеството, неговото паралелно представяне в натуралистичен и символичен план, се вписва в системата на семантичните провокации, присъщи на Гео-Милевия текст (за тях ще стане въпрос по-долу) и така ерозира референтната рамка на читателя, онези представи и нагласи, чрез които той се ориентира в света.

3.4. „Септември“ в полето на междутекстовостта

Същевременно посочената смяна на перспективите в поемата „Септември“ отвежда към тезите за модерното изкуство като лирика, която не търси правдоподобие или причинно-следствени отношения; като фрагментарност, която съответства на модуса, в който „модерната душа“ преживява света – тези, заявени, както вече се каза, в статиите на Г. Милев „Фрагментът“ и „Небето“. Семантичните провокации, налични в творбата, онагледяват апела за „оварваряване“ на поезията, отправен в статията „Поезията на младите“.

Нещо повече – поемата „Септември“ демонстрира междутекстовостта като мащабен проект, осъществяван в продължение на години, при което създадени по-рано творби (като „Ад“, „Ден на гнева“ и пр.) функционират като „текстове предтечи“, подготвят нейното разбиране, а тя на свой ред ги систематизира, играейки ролята на „една постоянно действаща и коригираща парадигма“ (Атанасов 1993).

4. „Дигиталното“ четене – мисията (не)възможна

Но нека се върнем към поставения в началото въпрос – дали (и евентуално как) се променят особеностите на четенето, определени от Волфганг Изер, когато то се осъществява в дигитална среда. Ще се опитаме да открием питанията, които този въпрос съдържа в себе си: а) променя ли се възприятието ни за текста; б) функционират ли по същия начин неговите структури, т.е. продължава ли текстът да съдържа своето „указание за употреба“, ако можем да парафразираме така Изер, и в тази среда.

В следващите редове ще се опитаме да очертаем някои от основните различия между „класическия“ тип четене и този в електронна среда. Без претенции за изчерпателност ще се опитаме да представим някои работни хипотези.

4.1. Отправни тези

Смятаме, че проблемът за четенето днес придобива особена изразеност във връзка с тези, до голяма степен оформили представата за съвременността – дефинирането на постмодерната епоха като компютърна „по подразбиране“ (т.е. като немислима по друг начин освен във връзка с машините, преработващи информация) и отъждествяването на медия и съобщение. Въпросните тези онагледяват метаморфозата, която претърпява днес разбирането за текста, вследствие на безпрецедентното сливане на култура и технология.

4.2. Постмодерната ситуация и превръщането на текста в културно-технологичен механизъм

Според Лиотар постмодерните времена настъпват с дълбокото усъмняване в наратива като форма за съхраняване на знанието. Разпадането на „наративите образци“, т.е. на идеологиите, които оформят светогледа на XX век (Кант, Хегел, Маркс) води към една критична преценка на наратива въобще, тъй като той е заподозрян, че априори съдържа някакви (пред)убеждения. Лиотар изтъква, че

знанието традиционно е структурирано като наратив (Lyotard 1979: 38), но и че в бъдеще то „ще бъде функционално само ако е представено като количества информация“ (Lyotard 1979: 13). Очертаното от автора на „Постмодерната ситуация“ безпрецедентно сливане на култура и технология ни кара да смятаме, че текстът във все по-голяма степен ще бъде мислен като единосъщен с технологията, т.е., че благодарение на това сливане вместо като културен феномен той все повече ще бъде осъзнаван като културно-технологичен механизъм.

4.3. Гео-Милевата поема „Септември“ като щурм срещу наративите образци

Гео-Милевата поема „Септември“ онагледява идеята за разпадането на наративите образци. Низвергвайки едни наративи обаче, тя им противопоставя други – отхвърля, най-общо казано, повествованието на регламентите и статуквото, разказвайки и показвайки модерността като освободеност от норми и авторитети (една колизия, проиграна преди това в поеми като „Ад“ и „Ден на гнева“). Поемата „чете“ традиционните повествования, като „разбива“ техния код; като отказва да бъде техният имплицитен читател.

4.4. Мярта според мярта, или нескончаемият кръговрат на наративите

Наблюденията върху Гео-Милевата поема ни позволяват да допуснем, че наративът може да се осъществява като контрапункт на други наративи и така да онагледява и осъществява принципната възможност за различни интерпретаторски перспективи. Деструктурирайки други наративи, той постига своята уникалност.

Тези наблюдения ни карат да смятаме, че един разказ може да бъде оспорен единствено с друг. Мярта според мярта. Така всъщност човешката култура и литературата в частност се оказват един нескончаем кръговрат на наративите.

4.5. *Le narratif est mort, vive le narratif!*

Скепсисът, с който според Лиотар се отнасят към наратива доминирания от технологията нови времена, ни кара да се запитаме възможно ли е хуманитарно познание без наратив и, от друга страна, възможен ли е разказ, който не съдържа имплицитно никакви човешки рефлексии. Изглежда няма сила, която да ни накара да не мислим чрез наратив въпреки недоверието, което понякога изпитваме към тази културна форма.

4.6. „Културата се създава наново с всяко ново средство за комуникация“ (Постман)

С твърдението „средството е съобщението“ Маклуън изтъква, че всяка нова технология разкрива ново измерение в живота на човека и обществото, че „като наши продължения всички медии имат предназначението да осигурят нова трансформираща визия и познание“ (McLuhan 1994: 60), че „всички медии са активни метафори благодарение на своята способност да превеждат опита в нови форми“ (McLuhan 1994: 57) и че благодарение на новите технологии „ние можем да превеждаме себе си все повече в други форми на изразяване, които надхвърлят нас самите“ (McLuhan 1994: 57).

Постман тълкува полаганията на Маклуън така:

„Макар и творение на речта, културата се създава наново с всяко ново средство за комуникация. Всяка медия подобно на самия език прави възможен неповторим вид дискурс, осигурявайки нова посока на мисълта, изразяването, чувствителността. [...] Все едно дали преживяваме света през оптиката на речта, печатното слово или телевизионната камера, метафорите го систематизират за нас, подреждат го, рамкират го, уголемяват го, намаляват го, оцветяват го, обсъждат защо е създаден“ (Postman 2005: 10).

Да обобщим: ако наративът е иманентен на човешкото и ако в качеството си на медия дигиталната среда разширява възможностите за самоизразяване на човека, би следвало, че и тази среда ще припознае наратива като своя вътрешно присъща форма. Наистина, не като единствена, а като една от многото – наред с необичайни от традиционна гледна точка ненаративни построения или такива, в които повествованието „се комбинира с алгоритъм, генериращ произволни комбинации“ (Hayles 2008: 17).

4.7. Текстът в галактиката интернет

Отнася ли се казаното от Маклуън и Постман за интернет? Дали Мрежата е фактор за пресътворяването на културата, дали открива нови възможности пред четенето?

В определен смисъл да. Очаква се текстът да бъде придружен от визуализации и озвучаване, да е „хиперсвързан“ и пр. С други думи той не се мисли като обособена цялост, завършена в себе си, а като отрязък от Големия текст, без начало и без край, без автор и – макар и изобилен на означаеми – без определен денотат.

4.8. Мрежовото битие на поемата „Септември“

Можем ли да потвърдим направения извод чрез наблюдения върху битието на Гео-Милевата поема в интернет? Потърсена там, тя се явява, придружена от множество съпътстващи текстове – Google предоставя стотици хиляди резултати⁴. Освен самия текст услужливо ни се предлага изобилие от т.нар. „теми“ и „анализи“⁵. Налице са презентации, вестникарски статии, актьорско изпълнение на текста и дори видеоуроци. Заслужава да се отбележи връзката към къщата музей на поета в Стара Загора, чийто сайт⁶ предлага подробен летопис на живота и творчеството на автора и опис на своите фондове, съдържащи множество писма, бележки, рисунки и снимки.

Наистина и „Септември“ се „вижда“ в интернет като феномен на свързаността, т.е. обхваната от множество връзки, които въвличат извънтекстовата реалност или метатекстове в представите ни за нея.

5. Обобщение

Дигиталната среда ни оплита в *необозрими междутекстови връзки*, но безконечната им нишка – уви, за разлика от тази на Ариадна – не ни води извън лабиринта. В тази среда, оказва се, ние никога не сме себе си – „дигиталният профил е съвкупност от егото на другите“, казва Е. Пайпър (Piper 2012: 38), като има предвид Фейсбук, откривайки обаче, по наше мнение, един от основополагащите принципи на дигиталното общуване. В мрежата на една хиперсоциалност, ако се опитаме да продължим цитираната мисъл, ние сме на път да изгубим себе си, постепенно забравяме „извънмрежовия“ си Аз, а по този начин и идентичността си на читатели, способни да съвпадат с модела на имплицитния читател на този или онзи художествен текст.

⁴ Лавинообразно нарастващите резултати на това търсене характеризират скоростта, с която нараства самият интернет. Трудно можем да измерим тяхното качество (например релевантността им), но самата бързина, с която се увеличават, води към допускането, че смисловият периметър на текста непрекъснато се увеличава, включвайки все повече обекти и явления. Оказва се, че със самата си структура и функциониране Световната мрежа онагледява идеята за безкрайността на текста, давайки по този начин едно неочаквано доказателство за Маклуъновия постулат „Средството е съобщението“.

⁵ Вж. например <<http://www.neznam.bg>> или <<http://literatura.kabinata.com>>, посетени на 29.07.2017 г.

⁶ На адрес <<http://geomilev.com/musei.html>>, посетен на 29.07.2017 г.

Библиография

- Атанасов 1993*: Атанасов, Вл. Генеративни функции на художествения текст и поемата „Септември“. – В: Алманах XI клас. Българска литература (литературознание, език, стил, методика). Редактор И. Радев. Велико Търново: „Слово“, 1993.
- Hayles 2008*: Hayles, N. K. Electronic literature: new horizons for the literary. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2008.
- Iser 1978*: Iser, W. The Act of Reading: A theory of aesthetic response. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Lyotard 1979*: Lyotard, J.-F. La condition postmoderne: rapport sur le savoir. Paris: Minuit, 1979.
- McLuhan 1994*: McLuhan, M. Understanding Media: The extensions of man. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 1994.
- Piper 2012*: Piper, A. Book was there: reading in electronic times. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2012.
- Postman 2005*: Postman, N. Amusing Ourselves to Death. Public Discourse in the Age of Show Business. London: Penguin books, 2005.